

GENERÁCIÓK A TÖRTÉNELEMBEN ÉS A TÁRSADALOMBAN

Generációs politikai attitűdök és részvételi minták történeti-szociológiai megközelítésben¹

Róbert Péter

(tudományos főmunkatárs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont,
Politikatudományi Intézet)

Valuch Tibor

(tudományos tanácsadó, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont,
Politikatudományi Intézet)

ÖSSZEFOGLALÓ

Tanulmányunkban arra a kérdésre keressük a választ, lehetséges-e politikai-társadalmi értelemben szervező, befolyásoló szerepet, hatást tulajdonítani generációs alapon kialakuló csoportoknak a közelmúlt illetve a jelenkor Magyarországon? A generációs közösség, az összetartozás, vagy éppen a generációból történő kiszakadás mennyiben és hogyan befolyásolta a politikai viselkedést az egyes társadalmi, illetve elitcsoportok politikai magatartását, politikai attitűdjeit és ezek változásait? Ennek érdekében a tanulmány első részében az empirikus generációs elemzés hazai (társadalom)történeti és empirikus kutatási megalkalmazását végezzük el. Ebben a részben döntően történeti megközelítésben foglalkozunk a témával, utalva olyan aspektusokra is, amelyeket a rendelkezésre álló empirikus adatokon nem tudunk vizsgálni. Így tárgyaljuk a különböző történeti események, élmények, folyamatok szerepét a generációk megszerveződésében, tagolódásában, a generációs elitcsoportok kialakulásában és felszámolásában. Végezetül eljutunk egy generációs tipizáláshoz, amely a történetileg kialakult szocializációs minták alapján különíti el az egyes generációkat. A tanulmány második részében statisztikai eszközökkel, survey adatokon végzünk generációs elemzést, empirikusan is definiálva a történetileg körülhatárolt generációkat. Az elemzés során két olyan kérdést vizsgálunk az ESS, illetve az ISSP adatbázisán, amelyek a választási részvételre, illetve a társadalmi ellentétek percepciójára vonatkoznak. Vizsgáljuk ezeket a kérdéseket időbeli változások szempontjából, a generációs különbségeket tekintve, valamint annak hatását, ahogy az egyes generációk tagjainak öregedése hat a politikai részvételre, illetve az attitűdökre. A konkrét empirikus elemzés arra keresi a választ, hogy sikerül-e értelmezhető különbségeket találni a történeti és individuális időben végbemenő változások alapján a jelenkori magyar társadalomban?

Kulcsszavak: generációk ■ elitgenerációk ■ politikai részvétel ■ attitűdök ■ kohorsz-elemzés

BEVEZETÉS

Érdekes és fontos kérdés, hogy a szociológiában és a társadalomtörténetben miként, mire, hogyan használható a generáció fogalma,² milyen társadalmi magyarázó erőt, szerepet tulajdonítanak a különböző szempontok szerint beazonosított generációknak, generációs csoportoknak? Valóban lehetséges-e politikai-társadalmi értelemben szervező, befolyásoló szerepet, hatást tulajdonítani a – részben – generációs alapon kialakuló csoportoknak a közelmúlt/jelenkor Magyarországon? Voltak-e, vannak-e közös és elválasztó pontjai a különböző politikai generációknak? Mennyiben figyelhető meg folytonosság és megszakítottság a generációk szocializációs mechanizmusában, mentalitásában? A generációs közösség, az összetartozás vagy éppen a generációból történő kiszakadás mennyiben és hogyan befolyásolta a politikai viselkedést, az egyes társadalmi csoportok politikai magatartását és annak változásait? Tanulmányunk első részében ezeket a kérdéseket igyekszünk legalább részlegesen megválaszolni. Tisztában vagyunk azzal, hogy a kérdések még hosszsan sorolhatók lennének s az is nyilvánvaló, hogy megfelelő, részletekre is kiterjedő empirikus kutatások hiányában itt és most elsősorban a releváns kutatási kérdések, szempontok, kiindulási pontok megfogalmazására és csak részleges megválaszolására vállalkozhatunk.

Tanulmányunk második felében – esettanulmány jelleggel – arra teszünk kísérletet, hogy a kialakított elméleti alapokra támaszkodva, illetve a hazai történeti-szociológiai háttér figyelembe vételével, valamint a jelenleg elérhető adatfelvételekre támaszkodva, ténylegesen definiáljuk azokat a generációkat, amelyek esetében empirikusan is megpróbálunk megvizsgálni egy-egy konkrét politikai viselkedés és politikai véleménykérdést. Az empirikus elemzés fogalmi keretét alkotja a klasszikusnak nevezhető *élethossziglani szocializáció* elmélete, ami többek között azt feltételezi, hogy valakinek a viselkedését, illetve attitűdjeit befolyásolják a fiatalkori családi, illetve társadalmi-környezeti hatások, amelyet azután az életút és az öregedés folyamán szerzett, (adott esetben elszenvedett) történelmi és társadalmi tapasztalatok módosíthatnak, megváltoztatva a későbbi, felnőttkori viselkedést vagy véleményeket (Becker–Strauss, 1956; Becker, 1964; Brim, 1966). Egy további fontos fogalom a *kohorsz-generáció*, amelynek alkalmazásától azt reméljük, hogy a jól ismert és *A demográfiai öregedés politikatudománya felé* című blokk (Szabó Andrea és Kiss Balázs) bevezető tanulmányában tárgyalt manheimi generációs elmélet, valamint az empirikus szociológiai kutatásokban alkalmazott kohorsz megközelítés (Ryder, 1965) közelebb hozható egymáshoz, és segíti az egyszerre történeti generációs szemléletű és empirikus indíttatású elemzés megvalósítását.

(POLITIKAI) GENERÁCIÓK MÚLTJA ÉS JELENE MAGYARORSZÁGON

Generációs csoportosítási lehetőségek társadalomtörténeti szemszögből

Ha végiggondoljuk az elmúlt 80-100 év magyar történelmét, akkor jól látható, hogy van relevanciája a társadalmi-politikai kérdések generációs elvre épülő magyarázatának. Minden különösebb erőltetés és erőlködés nélkül megtalálhatók és többé-kevésbé pontosan meghatározhatók olyan csoportok a jelenkor és a közelmúlt magyar társadalmában, amelyek fontos szerepet játszottak a társadalmi, gazdasági és politikai folyamatokban, s ezen túlmenően azonos generáció tagjaiként határozták meg önmagukat, illetve a társadalmi megítélés szerint is egy generációt, generációs csoportot alkottak. Az nyilvánvalóan vizsgálat tárgyává tehető/teendő, hogy a generáció mennyire tényszerű (ön)reprezentáció, mennyiben öndefiníció vagy éppen utólagos – belső vagy éppen külső – konstrukció? Ennek eldöntéséhez éppenséggel segítséget adhat, ha sikerül kimutatnunk létező generációs politikai viselkedési vagy gondolkodási mintákat.

Az is jól látható, hogy az utóbbi időben a társadalomtörténeti kutatásokban is felértékelődött a generációnak – részben analitikus, részben leíró fogalomként – a szerepe. 2007-ben *Generációk a történelemben*³ címmel, közel félszáz előadó részvételével rendeztek konferenciát a kérdésről. 2009-ben jelent meg Horváth Sándor *Kádár gyermekei* című könyve, amelyben a szerző a hatvanas évekbeli ifjúsági lázadások példáján gyakorlatilag az 1956 utáni generációváltás kérdéseit elemezte (Horváth, 2009). A határterületeken mozgó kutatások közül pedig mindenképpen kiemelt figyelmet érdemel Szapu Magdolna munkássága, aki *A Zúrkorszak gyermekei* című monográfiájában vizsgálta, és foglalta össze a kilencvenes évek és az ezredforduló ifjúsági csoportkultúráinak jellegzetességeit (Szapu, 2002). Legutóbb pedig történeti és szociológiai szempontok figyelembe vételével Szalai Erzsébet, valamint a Szabó Andrea–Kern Tamás-szerzőpáros vetette fel a generációváltás illetve generáció-kialakulás lehetőségét (Szalai, 2011; Szabó–Kern, 2011).

A generáció több vonatkozásban is képezheti társadalomtörténeti elemzések tárgyát. Az *első lehetőség* a generációs ellentétek, az ifjúsági lázadások, a szemlélet-, életmód- és mentalitásváltások kérdésének, szerepének a vizsgálata. A társadalmi, politikai, gazdasági folyamatokban egyaránt szerepe volt/van/lehet az életkoruknál fogva természetes módon általában konzervatívabb szemléletű, mentalitású, hagyományosabb módon gondolkodó, viselkedő idősek, és az újító, „forradalmár” fiatalok összeütközésének. Kérdés persze, hogy az idősebb generációk által – korábban – kialakított társadalmi szokások, társadalmi mechanizmusok milyen és mennyiben elfogadható vagy éppen ellenkezőleg, elutasítandó integrációs kereteket és lehetőségeket biztosítanak a fiataloknak? Szintén fontos, hogy a fiatalok lázadása, szembefordulása, mennyiben szolgálja a belépő fiatal generáció helykeresését, önkifejezését, identitásának kialakítását, milyen konszenzusokban, konfliktusokban, önértelmezésekben

ment/megy ez végbe? Ugyancsak történelem- és társadalomformáló szerepe van az egyes generációk életmódjának, az abban megfigyelhető folytonosságnak és megszakítottságnak. Ez utóbbiak gyakran generációs konfliktusokat is magukban hordoznak, s nem hagyható figyelmen kívül a társadalmi tértől, időtől, helytől, életkortól meghatározott mentalitás sem a generációs tényezők között.

A *második megközelítési szempont* a nemzedékváltások társadalomtörténete lehet. Itt utalni kell és lehet a különböző helyzetű önállók, gazdálkodók, vagyonosak csoportjaira, a materiális és szellemi-kulturális javak átörökítésére, vagy éppen annak elmaradására, ami időről-időre előtérbe állítja az értékrend, a társadalmi normák és a szocializáció (s ezen keresztül a társadalmi és politikai változások) kérdéseit. Idekapcsolódik a kulturális nemzedékváltás problematikája is. Hiszen a kultúrában, a szellemi és tudományos életben a generációs tagoltság, az elkülönülés és összetartozás szándékának és tényének demonstrálása, többnyire az alkotói lét velejárója. A művészet- és művelődéstörténet mindig is természetesebb módon használta a generáció/nemzedék (vagy korszak) fogalmát, mint a hagyományos történetírás vagy éppen a társadalomtörténet, többek között azért, mert a művészeti stílus és kifejezésváltások meglehetősen közvetlenül kötődnek a színre lépő, vagy éppen háttérbe szoruló alkotói csoportosulásokhoz.

A *harmadik szempont*, amit történeti-szociológiai összefüggésében érdemes vizsgálni, az az öregség, öregedés, mint társadalmi, kulturális, szociális, gazdasági, és nem utolsó sorban egyre nagyobb súlyúvá váló politikai probléma.⁴ Az nyilvánvalóan igen érdekes, hogy az öregedés mikor csak „kérdés”, s mikor „probléma”? Kinek kérdés és kinek konfliktus? Mikor időszerű/tematizált, és mikor korszakformáló politikai kihívás? Mindezek azonban olyan messzire vezető kérdések, amelyek részletes megválaszolása szétfeszítené a jelen tanulmány kereteit. Az öregedés problémakörének történeti, szociológiai és politikatudományi vizsgálatát az idős korosztályok számbeli növekedésén túl, az ezzel járó társadalmi *mentalitás- és magatartásváltozások* teszik fölöttébb aktuálissá. Az empirikus elemzés keretében éppenséggel annak bemutatásával (is) megpróbálkozunk, hogy miként módosulnak az öregedés során az attitűdök, illetve a politikai részvétel. A generációs kérdés társadalmi,⁵ gazdasági és politikai jelentősége mellett az *időkezelés* egyik sajátos formájaként is értelmezhető, amit empirikusan is vizsgálunk majd. Ebben az esetben alapvetően arról van szó, hogyan próbáljuk meg a társadalmi változások egymásutániségát valamiféle generációs szempont segítségével, jobban megérthetővé, értelmezhetővé, értelmezhetőbbé tenni.

Továbblépve a politikai generációk körülhatárolása felé, elsőként érdemes röviden összefoglalni⁶ a generáció-szerveződés elemeit, vagyis azt, milyen politikai élmények határozták meg a nemzedéki szocializációt, milyen értékek átörökítése, vagy éppen az átörökítés hiánya befolyásolta az egyes generációk

politikai beállítódását? Kézenfekvő megoldásnak tűnik, hogy a valamilyen értelemben traumákat jelentő történelmi eseményeket, gondolkodást és viselkedést alapvetően befolyásoló élményeket, tapasztalatokat és a hosszabb, történelmi periódusokat próbáljunk meg kiemelni szocializációs eseményként. Ilyen máig ható, a nemzettudatot eleven tényezőként általában befolyásoló élménynek, vonatkoztatási pontnak lehet tekinteni Trianont,⁷ amihez részben minden politikai generációnak lehet/van valamilyen viszonya napjainkban is. A részletes generációs felosztásban általunk empirikusan meghatározott legidősebb, hetven feletti generáció neveltetésében a Trianonhoz való viszonyulás mindennapos élmény volt. A fiatalabb, a szocialista korszakbeli generációk esetében viszont évtizedeken keresztül ennek az ellenkezője, az elhallgatás volt általában jellemző. (Nagy kérdés, hogy a családon belüli beszélgetésekben ez, más történelmi tabukhoz hasonlóan, mennyire került elő 1989 előtt.) A második, kétségtelen – társadalmi súlyát tekintve napjainkban egyre mérséklődő – szocializációs élmény a Horthy-korszak volt, a maga tekintélyuralmi jellegével, keresztény-nemzeti kurzus-ideológiájával, markáns antibolsevizmusával, és változó erősségű antiszemitizmusával. Ezen a perióduson belül ki kell emelni e korszak utolsó szakaszát a zsidó-törvényekkel és a holokauszttal, valamint a második világháborús részvétellel, a hadifogság, a ki- és áttelepítések, malenkij robot, anti-horthysta identifikációk tapasztalataival. Ezek mindegyike meghatároz(hat)ta az esemény, élmény által érintett generációk, generációs csoportok szocializációját és gondolkodását, politikai magatartását, előbb a trauma elszívódása, átélése miatt, majd a későbbiekben a feldolgozás, a kényszerű elfojtás, az események évtizedes tabusítása okán is. Őket reprezentálja az általunk kialakított, részletes generációs tipológia 2. csoportja. A következő két tömeges traumatikus tapasztalást az 1947–1949 közötti kommunista hatalomátvétel és a diktatúra kiépülése, valamint az 1956-os forradalom, illetve az azt követő szeszélyesen szisztematikus megtorlás jelenthette. Nyilván egészen más volt mindennek az észlelése a hatalom sáncain belül, és kívül lévők számára. Gyakorlatilag egy évtizeden belül három olyan esemény zajlott le, ami mind az akkori felnőtt, politikaképes generációk, mind a fiatal generációk társadalmi magatartását, szocializációját meghatározó módon befolyásol(hat)ta. Rájuk utal részletes generációs térképünk 3. és 4. csoportja. (A családi, mikro-társadalmi keretek között nyilván ekkor is volt, vagy lehetett adott generáció számára biztatóbb perspektívát ébresztő szocializációs értéknorma is.) Ennek a folyamatnak a lezárását jelentette az erőszakos kollektivizálás, ami szintén milliók társadalmi tapasztalata volt. Másfajta, jellegénél fogva nem elsősorban traumatikus, hanem inkább társadalmi magatartást formáló élményt jelentett a hatvanas évek, a beatkorszak és 1968, hiszen ez az ún. „nagy generáció” eszmélésének időszaka, a „nagyon másként, mint apáink, de a politikai korlátokat nem, vagy csak óvatosan feszegetve” szemlélet jegyében zajlott. Itt elsősorban életszemléletbeli és életmódbeli váltásról volt szó, ami egybe esett a korabeli

magyar társadalmi viszonyokat meghatározó, civilizációs-infrastruktúra viszonyok javulásával.⁸ Olyan események ezek, amelyek az általunk meghatározott „középső” generációk tagjait, köztük az explicit „nagy generáció”-t fiatalabb korban, a korábbi generációk tagjait pedig idősebb korban „érték el”.

A politikai generációk formálódása szempontjából még három esemény, periódus kínálkozhat kiemelésre. Az első a konszolidált Kádár-korszak a hetvenes években, ami sokak számára lényegében akkor zárult le véglegesen, amikor Lengyelországban kitört a szocialista rendszer válsága, és színre lépett a Szolidaritás. Mindez azt jelentette, hogy az akkor időtlennek tűnő, belátható vég nélkül létező Kádár-korszak is visszazökkent a történelmi jelen időbe, a lengyel események pedig – a sikertelenség ellenére is – a rendszerváltatás lehetőségét hozták elérhetőbb közelségbe. Természetesen azok számára, akik ezt belátták, megélték, irigyelték, remélték, azok számára viszont nem, akik a rendszer haszonélvezői, generációs státuszfelség védői voltak. A részletes generációs felosztásban ez a kádári válság-generáció is szerepel. A második maga a rendszerváltás, amely megnyitotta a szabadság megtapasztalásának és a demokratikus újrászocializálódásnak a lehetőségét, és „kitermelte” a rendszerváltó (elit)generációt.⁹ S végül, de nem utolsósorban, új, olykor a demokratikus értékeket megkérdőjelező szocializációs eseménysorozat volt a kétezres évek első felében kibontakozott magyar belpolitikai hidegháború, ami egyrészt többé-kevésbé hit kérdésévé tette a politikai meggyőződést, másrészt olyan politikai-ideológiai törésvonalakat alakított ki és tett tartósan jelen lévővé a magyar társadalomban, amelyek markánsan befolyásolták a belépő fiatal generációk szocializációját, generációs szerveződését (Szabó–Kern, 2011). Ezt a típust az általunk meghatározott utolsó két generáció, a transzformációs és a poszt szocialista képviseli.

Az empirikus adatok szintjén is realitással bíró (politikai) generációs csoportosítás, ami az életkor, életeseemény párhuzamos, pontosabban egymásra vetített, időben egymásra épülő megközelítésében különíti el a nemzedékeket, az 1. és a 2. táblázatban szerepel. Az 1. táblázat bal oldalán, a részletes csoportosítás foglalja össze az előbbi bekezdésekben részletesen bemutatott társadalmi, politikai, történelmi generációs jellemzőket. Ennek a generációs térképnek a „sűrített” formája látszik az 1. táblázat jobboldali részében; döntően ezt az összevontabb felosztást használjuk majd az adatszerű empirikus elemzésben, a tanulmány második részében.

Az összevonás lényegében az 1949 előtti generációkra vonatkozik, amelyek a történelmi nézőpontból jobban különböznek, semmint azt adatainkkal le tudjuk képezni. A 2. táblázat a történelmi idő változásának kontextusába helyezi az egyes generációkat, amelyeket egy fiatal (14 éves) kori szocializációs hatás ért egy adott időszakban (a 2. táblázat első, baloldali oszlopa), majd ezek a generációk további folyamatos felnőttkori szocializáción esnek át, ahogy a táblázatban balról jobbra haladva „öregszenek”.

1. táblázat. Generációs térképek

Részletes generációs térkép	Összevont generációs felosztás
1945 előtt: a Horthy-korszakban szocializálódtak	–1949: preszocialista generáció: 1949 előtt szocializálódtak
1939–1945: háborús időszak alatt szocializálódtak	
1945–1948: a fényes-szelek generációja	
1949–1962: a hosszú '50-es években szocializálódtak	1949–1962: a hosszú '50-es években szocializálódott generáció
1963–1979: a kádári-konzolidáció időszakában szocializálódtak (benne a „nagy generáció” és a technokrata generáció)	1963–1979: a kádári konszolidáció idején szocializálódott generáció
1980–1989: a Kádár-korszak válságának generációja	1980–1989: a Kádár-korszak válságának idején szocializálódott generáció
1990–1995: a transzformációs válság generációja	1990–1995: a transzformációs válság idején szocializálódott generáció
1996-tól napjainkig: posztoszocialista generáció	1996-tól napjainkig: a posztoszocializmus időszakában szocializálódott generáció

2. táblázat. Generációs tagolódás az egyéni idő, a történeti idő és a szocializáció szerint

Történeti idő	–1949	1949–1962	1963–1989	1990–1995	1996–
	fényes szelek, világháború, Horthy-korszak	a hosszú '50-es évek	a kádári konszolidáció, majd válsága	a transzformációs válság	a posztoszocializmus
Egyéni idő	Generációk öregedése				
<i>Fiatal:</i> 1983–1997					fiatalkori
<i>fiatal középkorú</i> 1963–1981					szocializáció
<i>középkorú:</i> 1948–1962			családi, fiatalkori szocializáció		felnőttkori szocializáció
<i>idős</i> –1947	családi, fiatalkori – elsődleges szocializáció		későbbi, felnőttkori – másodlagos szocializáció		

Úgy gondoljuk, hogy az 1. és 2. táblázatban szereplő generációs és szocializációs csoportok egyrészt jól mutatják a csoportszerveződési folyamatok összetettségét és sajátosságait, másrészt a különböző generációk markáns jelenlétét és időbeli egymásra épülését a magyar társadalomban. Ebben az értelemben a két táblázat a további generációs kutatások kiindulópontjaként is funkcionál, illetve szándékunk szerint betöltheti egy kiindulópont szerepét az ilyen elemzésekben.

Az azonos szocializációs környezettel jellemezhető politikai generációkon¹⁰ belül nyilvánvalóan számolni kell az adott generáció elitjével, deklasszáltjaival, marginalizáltjaival is. 1989 előtt a kommunista párt különböző elitgenerációit¹¹ és az ellen-elitcsoportosulásokat érdemes számba venni. A kommunista párton belül a nyolcvanas évek elejétől állandóan napirenden volt a vezetői generációváltás kérdése, ami messze túlmutatott az előregedő felső vezetés és Kádár János utódlásán. Megítélésünk szerint négy, markáns jellemzővel rendelkező, leírható, alapvetően generációs elitcsoport volt jelen, amelyek létszámukat és befolyásukat tekintve eltértek egymástól, de ugyancsak markáns különbségeket figyelhetünk meg ezen generációs elitcsoportok szocializációjában és önazonosságában, reprezentációjában. Életkorban a legidősebb csoportot azok a „hivatásos forradalmárok” alkották, többnyire az I. világháború előtt születettek, akik politikai tapasztalataikat vagy a hazai illegális, vagy a nemzetközi kommunista mozgalomban szerezték, majd 1944/45 folyamán, az immár legálissá vált kommunista párt vezetőivé váltak.

A második csoportba „az újhítűek”, az 1945 és 1956 között kommunistává és pártvezetővé válók sorolhatók, akiknek nagyobb része 1930 előtt született, fiatalemberként lett a második világháború után a kommunista párt tagja, és villámkarriert befutva a párt vezetői közé emelkedett. Ők már csak „félmozgalmárok” és „félhivatalnokok”, egyik szocializációs térhez, folyamathoz sem kötődnek teljesen. A harmadik kommunista elitgenerációba a harmincas-negyvenes években születettek sorolhatók, akiknek lényegében már nincs köze a forradalmársághoz, iskolázottabbak, képzetebbek az előttük járó generációs elitcsoportoknál, a párt számukra elsősorban már nem mozgalom, hanem hivatal, e csoport tagjai „hivatásos káderek – hivatalnok káderek”. A negyedik csoportba a fiatal, rendszerint 1950 után született, a szocialista korszakban szocializálódott, a politikai rendszernek az intézményi ranglétráját végigjáró, rendszerint felsőfokú végzettséggel rendelkező, a politikai pályát általában tudatosan választó „hatalom-technikusok/technokraták” tartoznak, akiknek aztán a végjáték során jelentős szerepük volt a rendszerváltásban, és az azt követő posztkommunista átmenet éveiben is.

A hatalmi elittel szemben időről-időre kialakultak ellen-elitcsoportok, amelyek szerveződésében változó mértékben ugyan, de kimutatható a generációs tényezők szerepe is. Másként fogalmazva, az éppen hatalmi pozícióban levő generációs elitek egyik része ellenzéki helyzetből próbálta meg érvényesíteni álláspontját. Ezek közül a legfontosabb az 1945–1947 közötti polgári ellenzék, az 1956-os csoportja, és a késő Kádár-kor kulturálisból politikaivá váló ellenzéke. Ez utóbbi ellen-elithez sok szálon kötődik a rendszerváltó generáció, aminek részcsoportjait a reformképes technokratát, a történelmi zárvány-elit, valamint a Kádár-korszak válságának generációját megjelenítő fiatal elitcsoport alkotta.

Az elmúlt húsz év során a politikai eliten belül csak fokozatos és korlátozott generációs váltás volt megfigyelhető. A meghatározó posztok a rendszer-

váltó elitgeneráció(k?)hoz sorolhatók birtokában vannak, ők határozták meg az elmúlt egy-két évtizedben a politikai elit szocializációs mechanizmusait, magatartás- és viselkedéskultúráját.¹² Az utódgeneráció(k) tagjai számára életpálya a hivatásos politikusság. Nagy kérdés, hogy a 2010-es választás értelmezhető-e, értékelhető-e valamiféle részleges generációs elitváltásként? Elitgeneráció, vagy egy generáció elitje-e a Jobbik, az LMP, (a Kuruc.info és a Critical Mass) szerveződéseihez kapcsolódók csoportja?¹³

Nem tartozik ugyan szorososan a politikai generációk kérdéséhez, de éppen a magyar elitre is jellemző a multipozicionalitás, a gazdasági és a politikai elit hagyományos összefonódása, valamint a gazdasági elit különböző korszakokban egyaránt megfigyelhető politikai kötődése, politikaformáló/befolyásoló szerepe okán érdemes legalább felsorolás jellegű rövid kitérőt tenni a gazdasági elitgenerációkra is. Elsősorban Lengyel György (1989) elemzése nyomán haladva meg kell említeni, hogy a XX. század harmincas és negyvenes éveiben a magyar gazdasági eliten belül domináns volt az örökösök generációja, akik iskolázott, képzett, rendszerint nagypolgári, nagyvállalkozó családok tagjaként, egyfajta családi örökségként vették át az adott nagyvállalat, vállalatcsoport vezetését, értékrendjét, normáit. Őket a negyvenes évek végén lezajlott államosítások során a 4-6 elemis munkásigazgatók generációja váltotta, az ő esetükben a politikai elkötelezettség és a feltétlen lojalitás felülírta a szakértelmet. A munkásigazgatókat a hatvanas évek végétől fokozatosan felváltotta a képzett szakértelmiségiékből álló kádermenedzserek generációja, akik a vállalati szféra mellett a közéletben és a kommunista párton belül is egyre markánsabb csoportként jelentek meg. A nyolcvanas évek első felében lépett színre az újr alapítók csoportja, az általuk alapított vállalkozások vezetését pedig éppen napjainkban veszik át a konszolidáló örökösök nemzedékének tagjai. A köztes, részben generációs alapon is szerveződő gazdasági elitcsoportot, a rendszerváltás után színre lépett új vállalkozók közül kiemelkedők jelentik.

A generációk kialakulását befolyásoló szocializációs folyamatok és feltételek

A generációs osztályozási lehetőségek áttekintését követően érdemes a teljesség igénye nélkül, legalább vázlatosan összefoglalni az egyes generációk szocializációjában, társadalmi tapasztalatszerzésében szerepet játszó tényezőket, amelyek egyben az 1. és 2. táblázatban szereplő felosztás alapját is adják. Az elmúlt száz év során a rendkívül gyorsan ismétlődő rendszerváltozások nagyon erős adaptálódási kényszereket okoztak, mind a különböző politikai generációk, mind a generációs elitek tagjainak gyorsan kellett alkalmazkodni a radikálisan megváltozó politikai, társadalmi és gazdasági környezethez. Mindez az adaptálódás mellett állandósította a részleges vagy teljes újr szocializálódási kényszert, befolyásolta az értékek, mentalitás, gondolkodásmód átörökítését, s így az egyes generációk politikai magatartására is nagy hatással volt. Az egyes időszakok kivételével állandósuló bizonytalanságban társadalmi cso-

portonként különböző módon és nyilván eltérő mértékben megváltozott a család és a nevelés szocializációs szerepe, különösen a huszadik század második felében vált általánossá a kettős nevelés, eltérő magán és intézményi értékkövetítés. Az értékkülönbségek, a hivatalos ideológiai elvárások magától értetődő módon hatással voltak a társadalmi magatartásformákra, a viselkedéskultúrára, az erkölcs szerepére és értelmezésére, s mindez túlmutatott a természetes generációs különbségeken. Itt és most csak utalunk arra, hogy a vallásosság és elvilágiasodás terén is igen jellegzetes generációs, korcsoportonkénti különbségek figyelhetők meg, ami részben természetes, részben pedig a politikai és ideológiai feltételrendszer által kiváltott folyamatok következménye.

Szintén fontos szerephez jutottak a szocializációban a kulturális élmények, amelyek generációs szervezőereje alig-alig kérdőjelezhető meg, gondolunk itt elsősorban a beat-korszakra, a hippy-mozgalomra, a különböző ifjúsági szubkultúrákra (csövesek, punkok, digók, skinheadek) és az underground kezdeményezésekre, mozgalmakra. További érdekes és átgondolásra érdemes vizsgálati szempont lehet a technikai fejlődés generációs szerepe, a generációs nyelvhasználat csoportszervező ereje éppen úgy, mint a digitális világban megfigyelhető, a virtuális térben történő eligazodás képességeinek, lehetőségeinek egyenlőtlenségeiből (is) adódó generációs különbségek problémája.

Végezetül még egy alapvető fontosságú kérdést, elemzési szempontot emelünk ki, nevezetesen azt, milyen szerepet játszott/játszik a demokratikus értékek megtapasztalásának, elsajátításának hiánya, töredékessége az egyes, napjaikban jelenlévő politikai generációk társadalmi viselkedésében, magatartásában. A mai magyar társadalom elbizonytalanodását miként tartósítja/tartósíthatja a jelen politikai (elit)generációinak demokrácia-deficitje? Vagy másként fogalmazva: milyen társadalmi következményekkel jár az, ha egy, a hatalmat birtokló elitgeneráció nem demokratikus normák szerint szocializálódik? Képes-e ténylegesen a demokratikus mintaadásra és normakövetésre?

EMPIRIKUS EREDMÉNYEK

Az elemzés keretei

Az időbeli változások vizsgálata esetében három szintet próbálunk meg elkülöníteni. Ezek az életkor és annak változása, vagyis az öregedés; a történeti változások, un. periódushatások; és az eltérő kohorszhoz (generációhoz) való tartozásból adódó különbségek.¹⁴ A háromféle hatás esetünkben vonatkoztatható a bevezetőben említett élethossziglani szocializáció folyamatára. Ennek során azt feltételezzük, hogy a generációk közötti szocializációs különbségek *három időbeli tényezőre* vezethetők vissza. Először arra, hogy valakit születésénél fogva milyen történeti hatások értek abban a (politikai) szocializációs szempontból legfogékonyabb korszakban, amikor fiatal (14 év körüli) volt. Másod-

szor arra, hogy megint csak születésénél fogva milyen csoport, kohorsz, generáció tagja, s ebből következően melyek azok a jellemző kollektív, csoportszintű élmények, tapasztalatok, amelyek hatással vannak viselkedésük vagy attitűdjeik alakulására. Ezzel kapcsolatban szükséges utalni arra, hogy a kohorsz-elemzésre vonatkozó irodalomban direkt módon kevésbé van jelen az elvárás, hogy a csoportszintű kognitív jelenségek a tagokban tudatosuljanak is. Az ebben rejlő ellentmondás áthidalására lehet alkalmas a kohorsz-generáció fogalma, amelyet Kiss és Szabó (2013), illetve Kraniauskiene (2007) is tárgyal, amennyiben lehetőséget ad a tudatosság mértékéből adódó fokozati különbségek kezelésére.¹⁵ Harmadszor arra, hogy az emberek öregszenek, ennek során értékrendszerük, viselkedésük változik, a fiatalkori szocializációs hatások kiegészülnek, módosulnak annak a szocializációs folyamatnak a során, amely élethosszigan tart, és tükrözi az életút eseményeit, tapasztalatait. Az öregedés folyamata nem mond ellent a generációs jellegnek, mivel a generáció nem 'stabil' abban az értelemben, hogy ne öregedne. Inkább arról van szó, hogy az öregedésnek is lehetnek generációs specifikumai.

Az empirikus vizsgálat meghatározott típusú adatokat kíván. De nem csak arról van szó, hogy számunkra fontos kérdések meglegyenek az adatbázisban. Ez csak szükséges, de nem elégséges követelmény, miután az elemzés során az időbeli hatásmechanizmusok elkülönítése nem valósítható meg a legtöbb adatbázis esetében, amelyek ún. keresztmetszeti felvételeken alapulnak.¹⁶ Az ilyen adatokban elkülöníthetők a különböző életkorú emberek (korcsoportok, kohorszok), és a köztük levő különbségek is vizsgálhatók, de nem tudjuk eldönteni például, hogy egy fiatalabb és idősebb személy közti különbség mennyiben fakad eltérő életkorukból és mennyiben eltérő szocializációjukból. A kutatás számára az ideális adatbázis longitudinális jellegű, ahol ugyanazokat a személyeket kérdezik meg, előbb fiatalabb, majd idősebb korukban. Az ilyen adatok ritkák, de bizonyos mértékig helyettesíthetők, ha ugyanazok a kérdések ugyanolyan formában megismételve szerepelnek egymást követő empirikus adatfelvételekben, amelyek kellően hosszú időtávot fednek le, amely alatt az időbeli változások vizsgálata lehet érdekes.

Elemzésünkhöz két adatbázist használunk. A politikai viselkedés kérdését a European Social Survey (ESS) kutatás keretében, 2002 és 2012 közötti 6 felvétel adatain vizsgáljuk. A politikai véleménykérdéshez pedig az International Social Survey Project (ISSP) kutatás keretében megvalósított Társadalmi egyenlőtlenség (Social Inequality) modult használjuk, ahol az adatfelvételekre négy időpontban került sor: 1987, 1992, 1999 és 2009. Az ESS-adatok esetében összességében 9800 főről, az ISSP adatok esetében pedig 6000 főről áll rendelkezésre adat. A minták az adott időpontokban a 15 éven felüli (ESS), illetve a 18 éven felüli (ISSP) népességet reprezentálják nemek, életkori csoportok, iskolai végzettség, településtípus szerint. A két adatbázisban kijelöltük azokat a személyeket, akik az 1., illetve a 2. táblázatokban definiált generációkhoz tartoz-

nak, s akik esetében azonos ifjúkori politikai szocializációt feltételezünk. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy az adott generációba tartozónak tekintettük azokat, akik 14 évesek voltak a generációhoz társított történeti periódusban. A 3. táblázat mutatja a generációk százalékos megoszlását az egyes időpontokban.

A két adatbázis használatának vannak előnyei és hátrányai. Az idősebb generációkat egyre csökkenő arányban lehet megfigyelni, tagjaik fokozatosan „kihálnak” az adatfelvételi mintákból. A fiatalabb generációk ezzel ellentétesen, fokozódó arányban „tűnnek fel” a kutatás „megfigyelési ablakában”. Mindez inkább jellemzi az ISSP-adatokat, amelyek több mint 20 évet fognak át; itt pl. a transzformációs válság, vagy a posztszocialista generáció tagjai még nem láthatók 1987-ben vagy 1992-ben.¹⁷ A probléma kisebb az ESS-adatok esetében, amelyek viszont csak 10 évet fednek le, s ezért ezen az adatbázison az öregedési hatás vizsgálata érdemben nem is valósítható meg.

3. táblázat. Szocializációs generációk megoszlása az egyes adatfelvételek esetében (%)

Generációk (amikor valaki 14 éves volt)	Adatfelvételi évek									
	ISSP				ESS					
	1987	1992	1999	2009	2002	2004	2006	2008	2010	2012
preszocialista (–1948)	34,8	29,7	19,1	7,0	14,4	11,8	15,7	9,8	7,8	4,9
a hosszú 50-es évek (1949–1962)	24,9	22,8	20,7	17,0	21,6	18,8	24,8	17,9	16,8	16,1
a kádári konszolidáció (1963–1979)	33,8	32,5	30,1	29,1	29,4	31,1	26,0	27,9	29,0	28,1
a Kádár-korszak válsága (1980– 1989)	6,5	15,0	20,1	22,7	16,4	17,0	15,8	16,8	17,6	19,5
a transzformációs válság (1990–1995)	-	-	10,0	10,9	12,2	12,4	11,2	12,3	13,7	12,3
posztszocialista (1996–2005)	-	-	-	13,3	5,9	9,0	6,5	15,3	15,1	19,1
Összesen (N)	100,0 (2606)	100,0 (1236)	100,0 (1207)	100,0 (1009)	100,0 (1685)	100,0 (1497)	100,0 (1503)	100,0 (1544)	100,0 (1561)	100,0 (2014)

Az elemzés céljára kiválasztott politikai viselkedés kérdése a legutóbbi országgyűlési változásokra vonatkozik, és így hangzik az ESS felvételben: *Ma-napság különböző okokból sokan nem mennek el szavazni. Ön szavazott a legutóbbi XX év XX havi országgyűlési választásokon?*¹⁸

A kérdésre igenlő vagy tagadó választ lehetett adni, illetve külön kóddal szerepelt a nem tudja, a választ megtagadó, vagy a nem szavazhatott válasz.¹⁹

A politikai véleménykérdés társadalmi csoportok közti konfliktusra kérdez rá, a társadalmi csoportokat anyagi helyzetük, illetve munkájuk alapján különböztetve meg.

Minden országban vannak különbségek, sőt ellentétek (konfliktusok) a különböző társadalmi csoportok között. Ön szerint Magyarországon milyen erősek az ellentétek...

1. ...a szegények és a gazdagok között?
2. ...a vezetők és a munkások között?

A válaszlehetőségek ez utóbbi két kérdés esetében: nagyon erősek, erősek, nem nagyon erősek, nincsenek ellentétek. A választási részvételre, illetve a társadalmi csoportok közti konfliktusra vonatkozó kérdések megfogalmazása szó szerint azonos volt az ESS- illetve az ISSP-felvételekben.

Bár ezek a kérdések esetlegesnek, sőt ötletszerűnek tűnhetnek, valójában mind a két, elemzésre kiválasztott téma jól indokolható. Mondhatnánk, hogy a választási részvételre vonatkozó kérdés talán nem kíván különösebb magyarázatot, hiszen a politikai viselkedés-kutatások egyik leggyakoribb változója, de a tanulmány nézőpontjából fontosnak ítélve megemlítjük, hogy az *Electoral Studies* című folyóirat 2012-ben *Generational differences in electoral behaviour* címmel jelentett meg különszámot.²⁰ A konfliktusra vonatkozó kérdés esetében pedig érdemes utalnunk arra, hogy Kiss és Szabó (2013) a generációs konfliktus két fajtáját különböztette meg elméletileg. Létezik *korosztályi* konfliktus, amelynek alapja döntően az életkori, ebből következően a mentalitásbeli különbség, illetve *kohorsz-generációs* konfliktus, ahol eltérő sorsok, élettapasztalatok, szocializáció áll a konfliktus mögött. Az általunk vizsgált empirikus kérdést a generációs konfliktusok utóbbi csoportjába soroljuk, tehát ezzel is a kohorsz-generációs szemléletmód érvényességét akarjuk egyfelől illusztrálni, másfelől erősíteni.

A generációs konfliktusokra vonatkozó elemzési megközelítések kapcsán Kiss és Szabó (2013) idézik a Jennings és Niemi (1981) által képviselt négyféle álláspontot. Az *élethossziglani tartósság* (lifelong persistence) tétele szerint a családi háttér és a gyerekkori szocializáció a döntő a politikai viselkedés, illetve az értékek és attitűdök szempontjából. Az *élethossziglani nyitottság* (lifelong openness) viszont inkább azokra a hatásokra való szocializációs nyitottságot hangsúlyozza, amely az életút során érik az embereket. Ennek a kettőnek a kombinációja az *életciklus* (life cycle) felfogás és létezik végül a mannheimi *generációs modell* (generational model). Empirikus kutatásunk és az APC modell ezek közül az *életciklus* felfogást képviseli.

Eszerint az elemzés során, Lexis módszerét követve, három időbeli nézőpontot érvényesítünk. Megnézzük, először hogyan alakul a választási részvétel és a konfliktusok percepciójának időbeli változása (periódushatás). Másodszor azt vizsgáljuk meg, hogy milyen generációs különbségek mutatkoznak (kohorsz-generációs hatás) ezekben a véleményekben. Harmadszor azt elemezzük, hogy az egyes generációk tagjai esetében milyen változások mutatkoznak időben (öregedési hatás). Itt jelenik meg a családi, gyerekkori és az egész életen át tartó szocializáció együttes hatása. Az empirikus korlátok egyben itt érzékelhetőek leginkább, hiszen a fiatal generációk még nem öregedtek meg,

őket csak nagyon fiatalon tudjuk még vizsgálni az ISSP-adatokban; az ESS-adatokban pedig 10 év nem elégséges az öregedési hatás érdemi elemzésére.

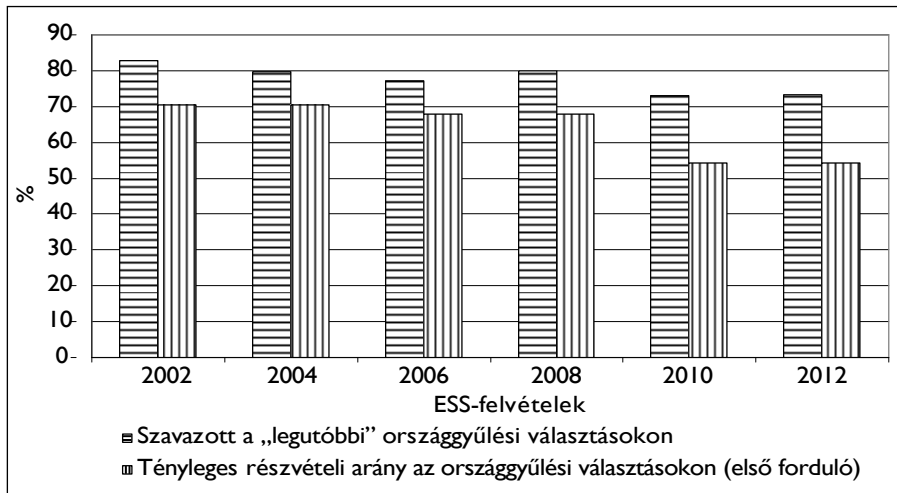
Mielőtt a kutatási eredmények bemutatására térnénk, megjegyezzük, hogy sem a választási részvétel, sem a társadalmi konfliktus esetében nem állítunk fel sajátos kutatási hipotéziseket, amelyeket aztán igazolni vagy cáfolni kívánnánk. Célunk, mondhatni hipotézisünk csak annyi, hogy bizonyítsuk a kohorsz-generációs nézőpontú elemzési lehetőséget egy politikai részvételre, illetve egy politikai attitűdre vonatkozó kérdés esetében.

KUTATÁSI EREDMÉNYEK

Periódus hatások

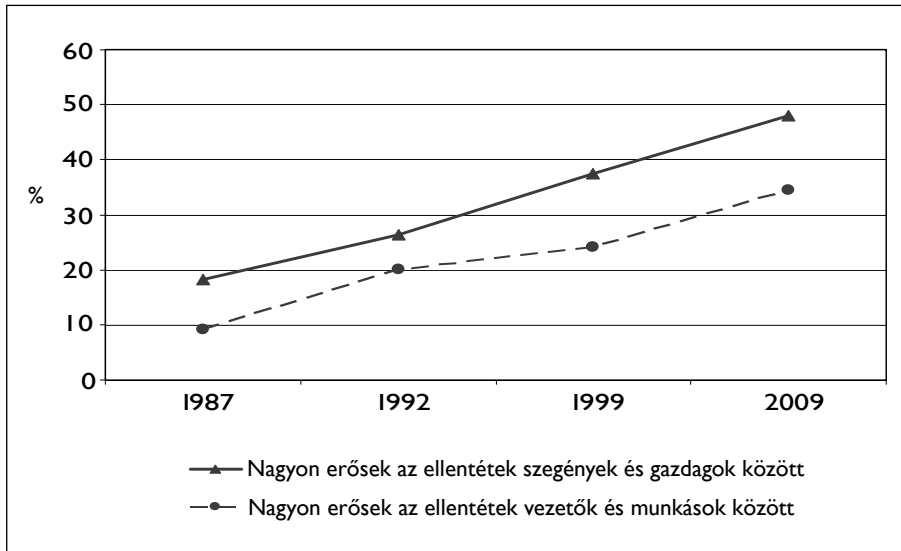
Az 1. ábra azt mutatja, hogyan alakult a választási részvétel az ESS kutatás bevallott adatai alapján. Emellett az első forduló tényleges részvételi adatokat is közöljük. Miközben ez utóbbiak esetében az ezredfordulót követően a tendencia csökkenő, a lakossági „bevallás” alapján a részvétel 2002-ben a legmagasabb, de nem sokkal marad el ettől a 2004-es és a 2008-as mérés sem. A választáson való részvétel csökkenése az ESS 2010-es és 2012-es méréseiben már a bevallott adatokban is megjelenik.

1. ábra. Részvételi arány az országgyűlési választásokon (%)

Megjegyzés: A 6 időpontban mért választási részvétel és az időpontok összefüggése statisztikailag szignifikáns, Pearson-féle Chi-négyzet = 69,455; szabadságfok = 5; $p < 0.000$ szinten. Az egyes időpontokra vonatkozó részvételi arányt tekintve a 2002-ben és 2008-ban mért értékek szignifikánsan magasabbak, a 2010-ben és 2012-ben mért értékek szignifikánsan alacsonyabbak annál, ami a választási részvételnek az időtől független eloszlása lenne.

2. ábra. A társadalmi csoportok közti konfliktusra vonatkozó percepció (%)

Megjegyzés: Az időbeli változás mértéke, az erős ellentétekre vonatkozó percepció növekedése a 4 időpontra vonatkozóan statisztikailag szignifikáns, $p < 0,000$ szinten.

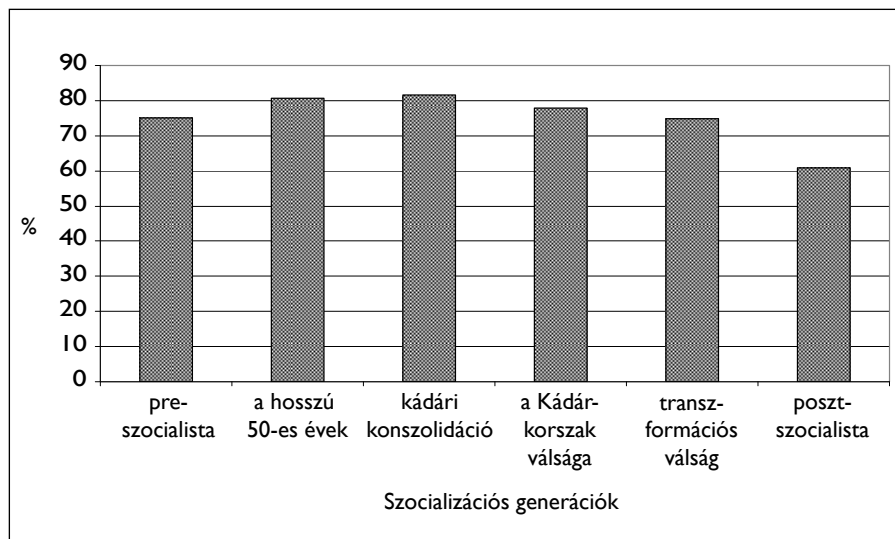
A társadalmi csoportok közti konfliktus tekintetében a 2. ábra szerint növekszik a magyar társadalomban azok aránya, akik erős ellentétet érzékelnek elsősorban a szegények és a gazdagok, s ennél abszolút mértékben kevésbé a vezetők és a munkások között. A szegények és gazdagok közti erős konfliktusra vonatkozó vélemény aránya 1987-ben még 20% alatt van, 2009-ben már az 50%-ot közelíti. A vezetők és a munkások közti erős ellentét 1987-ben még csak 10%-os vélemény, 2009-ben pedig már nagyjából minden harmadik megkérdezett ezzel a válaszlehetőséggel teljesen egyet ért.

Kohorsz-generációs különbségek

A 3. ábrán szerepelnek a bevallott választási részvételre vonatkozó adatok generációs bontásban. A különbségek legalábbis a szélsőértékeket tekintve elég markánsak: a legmagasabb érték 81% (a kádári konszolidáció generációja), a legalacsonyabb érték 61% (a poszt-szocialista generáció). A kirajzolódó mintázat alapján a választási részvétel magasabbnak tűnik azokban a generációkban, amelynek tagjai az ötvenes években, majd a Kádár-korszakban nagyobb fegyelemre szocializálódtak, s akiknek a választásokon való részvétel kötelező esemény volt. Hozzájuk képest alacsonyabb részvétel mutatkozik a preszocialista generációban, a transzformációs válság generációjában és főként a poszt-szocialista generációban. Ha ezeket az eredményeket hihetőnek minősítjük,

ezzel azt is hisszük, hogy az ESS-adatokban meglévő felülbecslés, nem tér el az egyes generációk esetében. Más szóval *nem* arról van szó, hogy az ötvenes évek és a Kádár-korszak generációinak tagjai konformistábbak, és a válaszaik nagyobb arányban „húznak felfelé” a politikai részvételt tekintve.

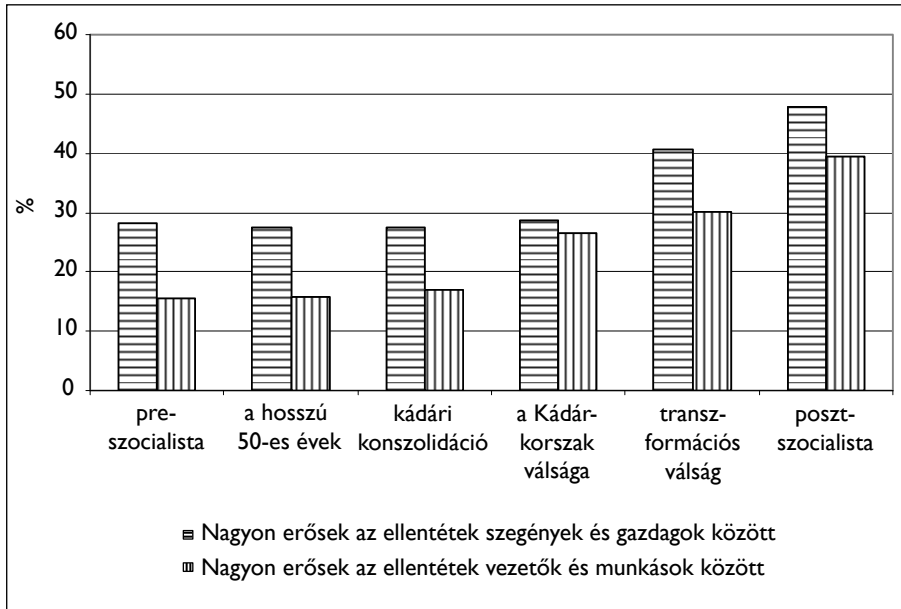
3. ábra. Generációs különbségek az országgyűlési választásokon való részvétel arányában (%)

Megjegyzés: A választási részvétel generációs különbségei statisztikailag szignifikánsak, Pearson-féle Chi-négyzet = 159.010; szabadságfok = 5; $p < 0.000$ szinten. Az egyes generációkra vonatkozóan a hosszú 50-es évek és a kádári konszolidáció generációjánál a részvétel szignifikánsan magasabb, a transzformációs válság- és a poszt-szocialista generációk esetében szignifikánsan alacsonyabb annál, mint a generációktól független eloszlás lenne.

A 4. ábrán szereplő, a társadalmi ellentétekre vonatkozó attitűdök esetében a szegények és gazdagok közti erős konfliktusra vonatkozó percepció a két legfiatalabb generáció tagjainak az esetében erősebb. Míg ez a vélemény a korábbi generáció tagjai között 30% alatti, a legfiatalabb generációhoz tartozók majd fele nagyon erős jövedelmi különbségeket érzékel. Hasonló a tendencia a vezetők és munkások közötti erős ellentétekre vonatkozó vélemény esetében is. Az erre vonatkozó percepció a kádári konszolidáció generációjától kezdve folyamatosan növekszik és egyre nagyobb mértékű a fiatalabb generációk tagjai felé haladva; a poszt-szocialista generáció esetében már 40%.

4. ábra. Generációs különbségek a társadalmi csoportok közti konfliktusra vonatkozó percepcióban (%)

Megjegyzés: Az erős ellentétekre vonatkozó percepció különbségei a hat generációra vonatkozóan statisztikailag szignifikánsak, $p < 0,000$ szinten, mind a szegényekre és gazdagokra, mind a vezetőkre és munkásokra vonatkozó kérdések esetében.

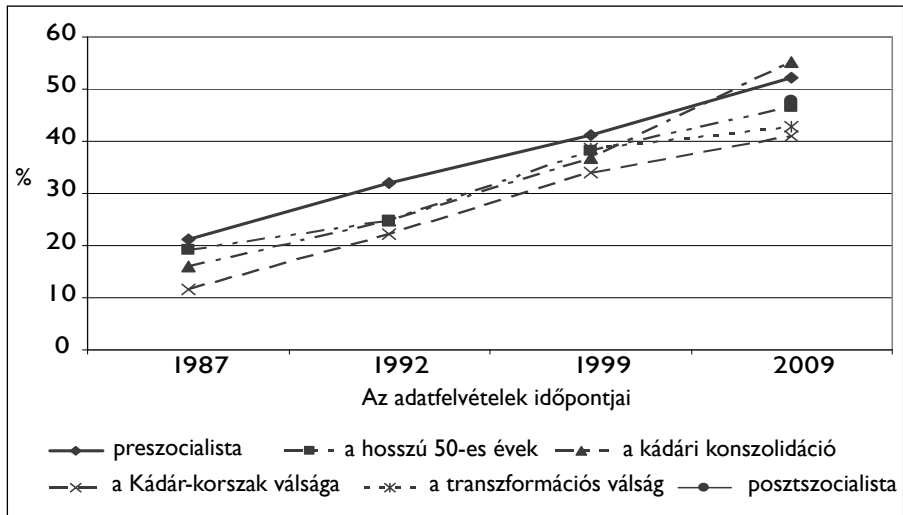
ÖREGEDÉSI HATÁSOK

A periódushatások és a generációs hatások együtteseként értelmezhetők az öregedési hatások, amelyek elméletben azt mutatják meg, hogy az egyes generációk tagjainak viselkedése vagy attitűdjei hogyan változtak meg időben, ahogy idősödtek. Az erre vonatkozó eredmények a rendelkezésre álló adatok alapján nagyon korlátozottak. A választási részvételre vonatkozó ESS-adatok mindössze 10 évet fednek le, vagyis a politikai viselkedésben elképzelhető öregedési hatás érdemi vizsgálatára kevésbé alkalmasak. Egyfelől az idősebb, és hosszabb életpályát maguk mögött tudó generációk esetében ez az utóbbi 10 év olyan rövid „megfigyelési ablak” a saját életútjukon belül, amelynek alapján rájuk vonatkozóan nem lehet megbízható következtetés levonni, hiszen öregedésük jelentős részében őket nem figyeltük meg. A fiatalabb generációk esetében pedig ez alatt a 10 év alatt még nem igazán lehet öregedésről beszélni.

A társadalmi csoportok közti konfliktusra vonatkozó ISSP-adatok esetében tudjuk tehát elvégezni az öregedési hatásokra vonatkozó elemzést; az eredmények az 5. és 6. ábrán láthatók. Mindkét ábrán hat generáció szerepel elkülönítve. A vízszintes tengelyen az adatfelvételi évek képezik le az idő múlását, 1987 és 2009 között. A generáció tagjai ebben az időszakban több mint 20 évet öregednek és a rájuk vonatkozó adat (az egyetértés mértéke azzal, hogy erősek a konfliktusok) egyre idősebb korukban jelenik meg. Ugyanakkor látható, hogy ez az állítás a hat generáció közül csak az első négyre áll fenn, mivel csak őket tudtuk minden időpontban megfigyelni. A rendszerváltás utáni generációk értelemszerűen még nem jelennek meg a két korábbi adatfelvételen (1987 és 1992); sőt a legfiatalabb generáció esetében csak egy időpontban van adatunk (2009). Ez egyben azt is jelenti, hogy a 2009-es (keresztmetszeti) adatok alapján van teljes képünk mindenkiről.

Az 5. ábra mutatja a véleményeket a szegények és gazdagok közti erős ellentétre vonatkozóan. A generációs különbségek nem nagyok, de az 1999-es év kivételével minden időpontban jelentősek, és az öregedési profilok trendjei nagyjából egyenes, szignifikánsan emelkedő irányba mutatnak.

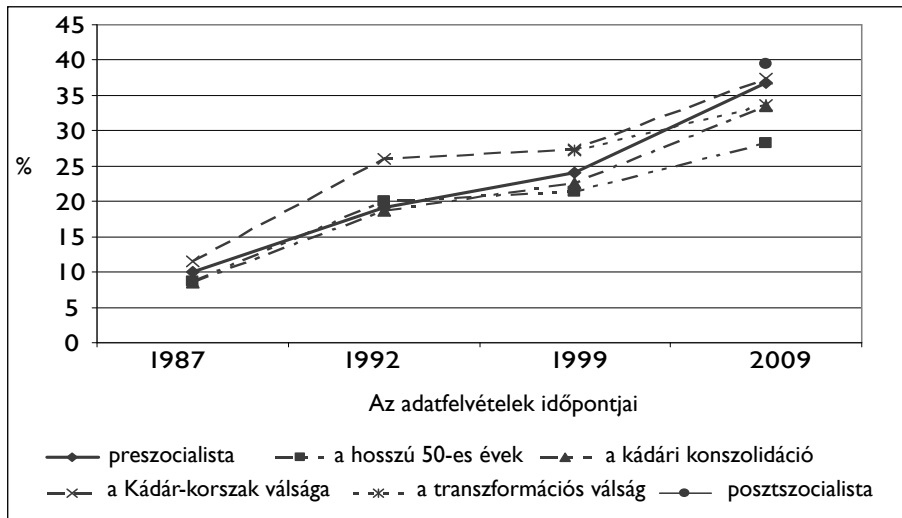
5. ábra. Az ellentétek a szegények és gazdagok között nagyon erősek: teljesen egyetértők

Megjegyzés: Az időbeli változás mértéke, az erős ellentétekre vonatkozó percepció növekedése a 4 időpontra vonatkozóan statisztikailag szignifikáns, $p < 0,000$ szinten a négy idősebb generáció esetében, amelyeket mind a négy időpontban meg lehetett figyelni. A transzformációs válság generációja esetében az 1999 és 2009 évek közti különbség statisztikailag nem szignifikáns. Az egyes időpontokat tekintve, a generációk közötti különbségek az 1999-es év kivételével statisztikailag szignifikánsak.

Az ellentétek percepciójának növekedése a kádári konszolidáció generációjának esetében a legerősebb, ennek mértéke 1987 és 2009 között majd 40%, így 2009-ben náluk a legmagasabb (55%) azok aránya, akik szerint erősek az ellentétek a szegények és a gazdagok között. Tőlük ebben nem sokkal marad el a preszocialista generáció (52%). A transzformációs generációban relatíve alacsony (1999-ben 39%, 2009-ben 43%) azok hányada, akik erős ellentétet éreznek a szegények és a gazdagok között, de ez az attitűd a legkevésbé a Kádár-korszak válságának generációját jellemzi. Ennek oka lehet, hogy a késő kádári időszakban, a nyolcvanas években, Magyarországon már megkezdődött a társadalmi és vagyoni polarizáció. Ennek a generációnak tagjai ezért 1987-ben még csak kis mértékben (12%) érzékelnek erős ellentéteket a szegények és a gazdagok között. Ennek mértéke azonban náluk is 40%-ra emelkedik 2009-re. A legfiatalabb generáció esetében az arány (48%) nem lóg ki a sorból egyik irányba sem.

6. ábra. Az ellentétek a vezetők és munkások között nagyon erősek: teljesen egyetértők

Megjegyzés: Az időbeli változás mértéke, az erős ellentétekre vonatkozó percepció növekedése a 4 időpontra vonatkozóan statisztikailag szignifikáns, $p < 0,000$ szinten a négy idősebb generáció esetében, amelyeket mind a négy időpontban meg lehetett figyelni. A transzformációs válság generációja esetében az 1999 és 2009 évek közti különbség statisztikailag nem szignifikáns. Az egyes időpontokat tekintve, a generációk közötti különbségek statisztikailag nem szignifikánsak.

A vezetők és munkások közti erős ellentétekre vonatkozó percepció generációs profiljai a 6. ábrán láthatók. Ebben a tekintetben 1987-ben még csekély különbség mutatkozik, de az eltérő mértékű növekedés eredményképpen 2009-re

több mint 10% különbség van a generációk között. Az általános növekvő tendencia mintegy „két lépcsőben” jelenik meg, előbb közvetlenül a rendszerváltás időszakában, majd az ezredforduló után. A Kádár-korszak válságának generációja esetében mutatkozik a legmeredekebb, 16%-os emelkedés az 1987 és 1992 közti rövid időben. A következő, 10%-os növekedés aztán 1999 és 2009 között van. Ebben a tízéves időszakban viszont a preszocialista generációban a legerősebb a növekedés, 13%. Érdekes módon a vezetők és munkások közti legmagasabb ellentét érzetét a legfiatalabb generáció esetében mutatják a 2009-es adatok (39%). Azonban még ez a különbség sem mutatkozik statisztikailag jelentősnek, ami nem teszi lehetővé messzemenő következtetések levonását. A vezetők és munkások közti ellentét relatíve alacsony a hosszú 50-es évek generációjában, bár a növekedés összességében több mint 20 év alatt náluk is 20% körüli mértékű.

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányunkban kettős célkitűzést követtünk. Először az empirikus generációs elemzés hazai (társadalom)történeti megalapozását kívántuk elvégezni. Ebben az elméleti, történeti részben több ponton is bővebben és árnyaltabban foglalkoztunk a témával, utalva olyan aspektusokra is, amelyeket a rendelkezésre álló empirikus adatokon nem tudunk vizsgálni. Túl akartunk lépni azonban az adatjellegű korlátokon és mindenképpen fel akartuk hívni a figyelmet az árnyaltabb társadalomtörténeti jellemzők figyelembe vételének fontosságára a generációs alapú kutatásban – legalábbis a kérdések megfogalmazásának szintjén. Másodszer megpróbáltunk statisztikailag, survey adatokon elvégezni egy generációs elemzést, definiálni magukat a történetileg körülhatárolt generációkat, illetve megvizsgálni, hogy a választási részvétel tekintetében, illetve egy kiválasztott politikai attitűd kérdése (társadalmi ellentétek percepciója) esetében sikerül-e értelmezhető különbségeket találni a történeti és individuális időben végbemenő változások alapján.

A statisztikai elemzésből egyfelől nyilvánvaló, hogy az elméletileg és történetileg meghatározott generációk empirikusan megragadhatók. Másfelől viszont lényeges döntések eredménye, ahogy ezek a kohorsz-generációk adatszerűen leképződnek. Ennek első lépése, hogy meghatározzuk azokat a társadalomtörténeti periódusokat, amelyekhez generációkat rendelünk. Gyakori eset, hogy a kutató ezután a születési évből kiindulva születési kohorszokkal dolgozik. Ebben a tanulmányban ehelyett inkább szocializációs generációkat alakítottunk ki, amelyeket a kérdezettek 14 éves életkora alapján képeztünk. Az így kialakított generációkkal kapcsolatban azonos politikai szocializációs mintázatokat feltételeztünk, egyrészt azon az alapon, hogy szocializációs szempontból fiatal korukban azonos történelmi körülmények között voltak, más-

részt azon az alapon, hogy későbbi szocializációjuk során is az adott történelmi események azonos életkorban érték őket.

A tanulmány során elsősorban a generációs aspektus elméleti és empirikus kidolgozására helyeztünk nagy hangsúlyt. Ennek során a generációs különbségek időbeli alakulásának többoldalú vizsgálatára próbáltunk példát nyújtani, mind a választási részvétel, mind pedig a kiválasztott véleménykérdések elemzése segítségével, s az eredményeket abból a szempontból néztük, hogy azokhoz mennyire rendelhető hozzá plauzibilis magyarázatok. Ilyen értelemben tanulmányunk egy első lépés, ahol megpróbáltunk elméleti, történeti és statisztikai szempontokat egyaránt érvényesíteni és hasznosítani. Emellett a generációs szempontú politikatudományi kutatások számára kívántunk történeti-szociológiai kereteket kialakítani, illetve egy esetleg követendő/követhető módszert bemutatni.

Az empirikus eredmények mellett az elméleti, szociológiai és társadalomtörténeti közelítések egyaránt azt mutatják, hogy a generációk társadalmi és politikai szerepe komplex módon értelmezhető, megragadható és továbbgondolásra érdemes kérdés, mind a közelmúlt, mind a jelenkor politikai és társadalmi változásainak elemzése, értelmezése és magyarázata során. A további elemzések értelemszerűen módszertani szempontból is meg kell haladják az itt alkalmazott döntően leíró vizsgálatot, és többváltozós statisztikai módszerek alkalmazását kívánják majd meg.

JEGYZETEK

- ¹ Köszönetet mondunk a tanulmány korábbi változatához fűzött észrevételekért a kutatócsoport tagjainak, A. Gergely Andrásnak alapos írásos véleményéért külön is. A generációs koncepció kialakításában a szerzőkön kívül részt vett Antalóczy Tímea és Szabó Andrea. A tanulmányban szereplő empirikus adatok hazai felvétele az OTKA támogatásával valósult meg, legfrissebben az NN 101921 számú pályázat keretében.
- ² A generációval kapcsolatos fogalmi kérdések áttekintését ld. Kiss–Szabó, 2013.
- ³ A konferencia előadásai 2008-ban hasonló címmel kötetben is megjelentek, lásd (Gyáni–Lácza, 2008)
- ⁴ Ez a kérdés nem szorul különösebb magyarázatra, hiszen a jelenkori Európában, Magyarországon egyaránt jól látható, tartós demográfiai folyamat a társadalmak elöregedése, ami olyan társadalmi, gazdasági következményekkel jár, olyan kihívásokat jelent, amelyekkel a politikai erőknek, eliteknek taktikai és stratégiai szempontból egyaránt szembe kell nézni.
- ⁵ Nyilván lehetséges alapvetően a demográfiai szempontok szerint, a megélt életidők, születési nemzedékek, kohorszok alapján is meghatározni a generációkat, ahogyan ezt a demográfiai kutatások meg is teszik (Őri–Spéder, 2012.) Ám ezeknek a demográfiai szempontok szerint kialakított generációknak a társítása a történeti-szociológiai értelemben vett generációkat formáló

- szocializációs élményekkel, társadalmi tapasztalatokkal meglehetősen esetleges, ezért ettől most eltekintünk.
- ⁶ Mindaz, amit itt megfogalmazunk számos vonatkozásban hipotetikus jellegű, a generációs események, élmények szocializációs hatását a kutatás során tervezett empirikus kutatások keretében lehet majd behatóbban vizsgálni és értelmezni.
- ⁷ A kérdéshez lásd L. Nagy (1987).
- ⁸ A kérdéshez lásd legújabban: Gyarmati György (2013).
- ⁹ Miután empirikus felvételek rendszerint csak a különböző elitzsegmensekről állnak rendelkezésre, az egyes generációk elitjeiről nem készültek ilyenek, ezért ezt a szempontot az empirikus elemzésben nem lehetett érvényesíteni.
- ¹⁰ Tisztában vagyunk azzal, hogy a kulturális és a gazdasági folyamatok nem választhatóak el a politikától, ám ezekre az összefüggésekre itt és most csak utalni tudunk.
- ¹¹ Ezekről, illetve a kommunista párton belüli politikai küzdelmekről a legplasztikusabb elemzéseket kortársként Szabó Miklós készítette a Beszélőben. Lásd Beszélő összkiadás I–III. kötet. Budapest, 1992. AB-Beszélő.
- ¹² A kérdést újabban igen részletesen elemzi Kovách Imre (2011).
- ¹³ A kérdésről részletes elemzés olvasható, friss kutatási eredmények alapján Szabó Andrea (2012) tanulmánykötetében, illetve fontos kutatások folytat a témában Feischmidt Margit (2013).
- ¹⁴ Ez a különbségtétel az időbeli változás háromféle hatásmechanizmusa között a szakirodalomban, mint APC (age-period-cohort) -modell jelenik meg. A megközelítésnek elsődlegesen nem társadalomtudományi, hanem demográfiai gyökerei vannak, és Wilhem Lexis (1837–1914) német demográfus nevéhez köthető (Lexis, 1875, 1880). Lényege, hogy a kutatási adatokat táblázatba foglalják, ahol „soronként” vizsgálják az adatokat (időbeli változás), „oszloponként” (kohorsz különbségek) és „átlósan” (az egyes kohorszba tartozó személyek öregedése időben). A módszer lehetőségeinek ismertetése, korlátainak megvitatása megjelenik a szakirodalomban az orvostudománytól (pl. Carstensen, 2007), a szociológiáig (pl. Mayer–Huinink, 1990).
- ¹⁵ Kertzer (1983) hívja fel a figyelmet arra, hogy a generáció és a kohorsz fogalmakat az empirikus kutatásokban a szerzők gyakran használják egymással kompatibilis módon. Erre tanulmányának *Generations as cohorts* című alfejezetében több példát is hoz. A kifejezetten politikatudományi „eseteknél” maradván (id. mű 129. old), megtörténik, hogy egyetemi kohorszok baloldali politikai vonzódását vizsgálva a szerzők generációkról beszélnek, vagy hogy a „pártosság generációs modelljét” a választók születési évvel meghatározott kohorszaival operacionalizálják.
- ¹⁶ A keresztmetszeti adatgyűjtés egy adott időpontra, illetve a megkérdezett személyekre abban az időpontban jellemző tulajdonságaira (társadalmi helyzetére, viselkedésére, értékeire) vonatkozik, mintegy pillanatfelvétel a vizsgált társadalmi problémáról.
- ¹⁷ A megfigyelési ablak (observation window) kijelölése időben történik, 1910 és 2005 között. A legrégebbi adatfelvétel (1987) legidősebb évjáratú kérdezettje 1896-ban született, 91 éves volt az adatgyűjtéskor, és 1910-ben volt 14 éves. Az általunk még elemezhető legfiatalabb kérdezettek, akik az utolsó 2009-es adatfelvételt idején 18 évesek voltak, 1991-ben születtek és 2005-ben voltak 14 évesek.
- ¹⁸ Az ESS-felvételekre mindig az adott év őszi-téli hónapjaiban kerül sor. A 2002. és 2004. évi kérdés így a 2002. évi választásokra, a 2006-os és a 2008-as kérdés a 2006. évi választásokra, a

2010-es és 2012-es kérdés a 2010. évi választásokra vonatkozott. Megjegyezzük, hogy a választási részvételre vonatkozó adatok minden országban (Magyarországon is) túlbecsültek; a valószínű részvételi aránynál többen emlékeznek úgy, hogy szavaztak (Hadjar–Beck, 2010). Ugyanakkor nincs tendenciózus torzítás abban, hogy a kérdés a pár hónappal korábbi választásra (2002, 2006, 2010) vonatkozik, vagy a két és fél évvel korábbi választásra (2004, 2008, 2012).

¹⁹ Ez utóbbi kategória a mintában szereplő 15–17 év közötti kérdezettek miatt került be. A választási részvétel vizsgálata természetesen a 18 év feletti válaszolók mintáján történt, a mintában szereplő 15–17 év közötti kérdezetteket, a válaszmegtagadókat, illetve a nem tudja választ adókat nem vettük figyelembe.

²⁰ Az egyszerűen Editorial címen jegyzett bevezetőben a téma alapos generációs szempontú szakirodalmi áttekintése olvasható, ezt itt terjedelmi okokból nem tudjuk részleteiben ismertetni (*Electoral Studies*, 2012, Vol. 31. 245–249.)

IRODALOM

- Becker, Howard S. (1964): Personal Change in Adult Life. *Sociometry*, Vol. 27., 1. szám. 40–53.
- Becker, Howard S.–Strauss, Anselm (1956): Careers, Personality and Adult Socialisation. *American Journal of Sociology*, Vol. 62., 3. szám. 253–263.
- Brim, Orville, G. (1966): Socialization through the Life Cycle. In: Brim, Orville G.–Wheeler, Stanton (szerk.): *Socialization after Childhood: Two Essays*. New York, Wiley. 1–49.
- Carstensen, Bendix (2007): Age-Period-Cohort models for the Lexis diagram. *Statistics in Medicine*, Vol. 26., 3018–3045.
- Feischmidt Margit (2013): *Kulturális vagy politikai fordulat? Fiatalok viszonyulása a szélsőjobboldali politikához és a nacionalizmus új formáihoz. Fókuszcsoporthoz interjúk alapján*. Kézirat.
- Gyarmati György (2013): A nosztalgia esete a Kádár-korszakkal. *Metszetek*, 2013/2-3. sz. www.metszetek.unideb.hu
- Gyáni Gábor–Láczay Magdolna (szerk.) (2008): *Generációk a történelemben*. Nyíregyháza, Hajnal István Kör-Nyíregyházi Főiskola.
- Hadjar, Andreas-Beck, Michael (2010): Who does not participate in elections in Europe and why is this? *European Societies*, Vol. 12., 4. szám. 521–542.
- Horváth Sándor (2009): *Kádár gyermekei – ifjúsági lázadás a hatvanas években*. Budapest, Nyitott Könyvműhely.
- Kertzer, David I. (1983) Generation as a Sociological Problem. *Annual Review of Sociology*, Vol. 9., 125–149.
- Kiss Balázs–Szabó Andrea (2013): *Konfliktus, generáció, identitás. Politikatudományi Szemle*, XXII. évf., 4. szám. 97–115.
- Kovács Imre (2011): *Elitek a válság korában: Magyarországi elitek, kisebbségi elitek*. Budapest, MTA Politikatudományi Intézet–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Argumentum Kiadó.
- Kraniaskiene, Sigita (2007): Generációk: a fogalom gyakorlati alkalmazása. *Világosság*, 7–8. szám. 123–137.

- L. Nagy Zsuzsa (1987): Trianon a magyar társadalom tudatában. *Századvég*, 3. sz., 5–25.
- Lengyel György (1989): *Vállalkozók, bankárok, kereskedők. A magyar gazdasági elit a 19. században és a 20. század első felében*. Budapest, Magvető
- Lexis, Wilhem (1875): *Einleitung in die Theorie der Bevölkerungsstatistik*. Strassburg, Karl J. Trübner.
- Lexis, Wilhelm (1880): La représentation graphique de la mortalité au moyen des points mortuaires. *Annales de démographie internationale*, Tome IV: 297–324.
- Mayer, Karl Ulrich–Huinink, Johannes (1990): Age, Period, and Cohort in the Study of the Life Course: A Comparison of Classical A-P-C-Analysis with Event History Analysis or Farewell to LEXIS? In: Magnusson, David–Bergman, Lars R. (szerk.): *Data Quality in Longitudinal Research*. Cambridge, Cambridge University Press, 211–232.
- Óri Péter–Spéder Zsolt (szerk.) (2012): *Demográfiai portré, 2012*. Budapest, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Ryder, Norman B. (1965): The Cohort as a Concept in the Study of Social Change. *American Sociological Review*. Vol. 30., 6. szám. 843–861.
- Szabó Andrea–Kern Tamás: (2011): A magyar fiatalok politikai aktivitása. In: Szabó Andrea–Bauer Béla: *Arctalan (?) nemzedék*. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- Szabó Andrea (szerk.) (2012): *Racionálisan lázadó hallgatók, 2012. Apátia – Radikalizmus – Posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében I*. Szeged, Belvedere Meridionale.
- Szalai Erzsébet (2011): *Koordinátákon kívül. Fiatal felnőttek a mai Magyarországon*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- Szapu Magdolna (2002): *A zűrkorszak gyermekei. Mai ifjúsági csoportkultúrák*. Budapest, Századvég.